

## :: Symbol, archetyp, štruktúra – hermeneutika tradície y architektúre pravoslávnej svätyne. (Autoreferát.)

Tradícia očividne riadi život východného kresťanstva. Jej odovzdávanie (paradosis) je hlboko zakorenené vo vedomí aj duchovnej skúsenosti pravoslávia. Podmieňuje každý prejav náboženskej aktivity človeka, vrátane umeleckej činnosti. Najmä v sakrálnej architektúre bola, v konfrontácii so všetkými projektmi, rešpektovaná od nepamäti nemenná pravda pravoslávia:

### :: Svätyňa musí byť tradičná

Táto téza sa stala našou hlavnou inšpiráciou skúmaní. Monografia sa zaoberá problematikou kritérií tradície v sakrálnej architektúre východnej pravoslávnej cirkvi a hlavný prúd jej bádania bol zameraný na exponovanie a potvrdenie výnimočného postavenia a významu tradície v pravosláví. Hľadali sme metódu prenosu tradície sacrum v architektúre, analyzovali sme jej morfológiu a štruktúru. Skúmali sme tiež verbálne vyjadrenie jazyka konverzie náboženských prvkov na architektonické formy, jeho kodifikáciu a hermeneutickú interpretáciu prostredníctvom symbolov, archetypov a ich štruktúr.

Hlavným cieľom tejto práce sa teda stalo predstavenie tohto kritéria – jeho podstaty, metód a foriem realizácie v architektúre pravoslávnej svätyne. Bolo ním tiež predstavenie súčasnej sakrálnej architektúry ortodoxnej cirkvi v Poľsku po roku 1945 a pokus o jej hodnotenie podľa uvedeného kritéria. Dôležitým cieľom bolo zároveň predstavenie ideových východísk a výsledkov projektových a realizačných autorských aktivít architektúry, ktoré boli realizované v rokoch 1998 – 2008 v Poľsku a v zahraničí. Bol urobený pokus o analýzu a hodnotenie podľa formulovaného kritéria.

Takéto stanovenie cieľov určila najmä užitočnosť uskutočnených analýz pre súčasnú architektonickú prax. Komplexné prístupy k predmetu, chýbajúce vo vedeckej literatúre, najmä v skúmanom aspekte hermeneutických základov tradície sakrálnej architektúry východnej cirkvi, ma nútili, ako človeka zapleteného do procesu projektovania chrámov, zahájiť takýto výskum. Bola to prirodzená potreba a relevantný motivujúci základ, taktiež s ohľadom na potreby formulované cirkvou.

Špecifický charakter vybranej problematiky, ktorá sa len ťažko poddáva verbalizácii, si vynútil aj prijatie špecifickej, dvojitej výskumnej perspektívy – formálnej a esenciálnej. Prvá bola výsledkom vyjadrovania skutočnosti, ktorú ona ako architektúra sacrum, predstavuje. Druhá zase vyplývala z obsahu, ktorého sa tá skutočnosť – ako komplementárny súbor rôznych esencií a hierarchií domény sacrum – týka. Predmetom skúmaní prvej z nich boli všetky objekty kultu, ktoré bolo možné

vnímať: svätyne, sakrálne priestorové štruktúry, formy a ich súbory alebo aj architektonické javy. Predstavujú formu vyjadrovania sacrum a sú hlavným predmetom skúmania teórie a dejín architektúry. Súčasne bol skúmaný aj štruktúrny celok fenoménu sacrum, ktorý je zápisom jeho tzv. cirkevných tradícií, tradícií skúmaných z hľadiska filozoficko-teologického, metafyzického, kozmologického, ontologického, eschatologického či eklesiologického. Predstavoval obsah architektúry sacrum a je stálym predmetom skúmania filozofie, teológie, histórie a fenomenológie náboženstva či kultúrnej antropológie.

Tá prvá zo spomínaných perspektív – formálna – sa zaoberá všetkými možnými historickými pamiatkami sakrálnej architektúry, ktoré možno zaregistrovať, spojené so židovsko-kresťanskou tradíciou aj kresťanským Východom, od Jeruzalema, cez o. i. Byzanciu a jej periferie, Balkán, Karpaty, Gruzínsko a Arménsko, Rus a neskôr Rusko, Litvu, Ukrajinu, Bielorusko až po východné hranice Poľska – ako oblasť tzv. kultúrneho pohraničia Východu a Západu.

Ako základ pre hermeneutické skúmania esencií zakódovaných v architektonických formách slúžili najmä pôvodné pramene. Medzi ne patrili texty Písma Svätého a Svätá tradícia, soborové ustanovenia, patristické a patrologické písma, texty a názory teológov, liturgika, hymnografia a tiež všetky iné odkazy vedomia a skúsenosti cirkvi vychádzajúce priamo z východnokresťanského duchovna, mystiky, umenia.

Takýto pohľad na predmet skúmania poskytoval požadovaný objektivizmus. Bol práve nevyhnutnosťou vo výskume fenoménu sacrum, vo výskume, ktorý prikazuje uvažovať o predmete vychádzajúc z prameňov a metódami zohľadňujúcimi jeho náboženskú povahu. Len potom tento najdôležitejší nábožensko-teologický faktor časopriestoru sacrum ako konštituujuca hierofanická bytosť tohto časopriestoru na pláne chrámu – mohol byť trvale prístupný poznaniu a byť poddaný verbalizácii.

Ako hovorí M. Eliade: „náboženský fenomén ukáže sa nám ako taký len vtedy, ak bude vnímaný podľa svojich podmienok existencie, čiže vtedy, ak bude skúmaný v náboženskej mierke (...)“.

Bolo to jednoznačne potvrdené tradíciami ortodoxnej cirkvi a stalo sa silou hlavného metodologického výkladu, ktorý usmerňoval tak hermeneutický výskum tradícií, ako i pri pokuse hodnotenia súčasnej sakrálnej architektúry ortodoxnej cirkvi.

Prijatie ako bezpodmienečne nevyhnutnej dvojitej perspektívy prístupu k predmetu výskumu, si vyžiadalo používať najmä špecifické metódy výskumu, také metódy, ktoré vychádzajú z predpokladov náboženskej dimenzie a operujú prostriedkami architektúry – dovolili by skúmanú realitu sacrum chrámu vhodne popísať.

V práci boli využité semiologické, fenomenologické a štrukturalistické metódy skúmania, ktoré vypracoval predovšetkým štrukturalizmus a fenomenológia náboženstva. Dali nám možnosť nazerať na celok problematiky tradície v sakrálnej architektúre nie z hľadiska hodnotenia štýlu, tvorivej osobnosti umelca alebo štádia estetiky v danom historickom období, ale z hľadiska, ktoré ju dovoľovalo vnímať ako metódu a formu odovzdávania presne vymedzených náboženských obsahov a zásad, ich esencie a potencie.

Výber takýchto procesov si vyžadovalo kodifikáciu celého radu foriem, javov a architektonických zákonov, predovšetkým si však vyžadovalo dlhý proces ich hermeneutickej interpretácie.

S cieľom exponovať všetky predtým uvedené aspekty hermeneutického výskumu a ukázať celkový obraz symbolických štruktúr v sakrálnej architektúre ortodoxie, bola prijatá viacerá realizácia výskumu, predstavená v nezávislých, ale navzájom tesne prepojených monografických súboroch. Len takýto model prezentácie tu bolo možné použiť, a to najmä pre nevyhnutnosť zachovania špecifickej povahy predmetu výskumu v realizovaných vedeckých disciplínach – teoretickej, realizovanej humánymi vedami a empirickej, realizovanej inžiniersko-technickými vedami. Preto celkový obraz v práci prezentovaných výsledkov sa týka nielen monografických súborov, ale i súboru jednotlivých rozvinutí detailnejších tém. Vzťahuje sa to na teoretické práce a zároveň na projektové, predstavené verbálnymi i grafickými spôsobmi. Spoločne vytvárajú celok a až potom, v celkovom spojení, môžu poskytnúť pomerne syntetický obraz absolvovanej výskumnej cesty a jej projektových efektov. Bolo konštatované, že v takej oblasti akou je architektúra, najmä sakrálna architektúra, je možné dostať sa po takto vytýčenej ceste do cieľa.

Preto bola prijatá taká prezentácia práce, ktorú možno v zásade rozdeliť na tri časti. Prvá časť sa týka monografickej práce „Symbol, archetyp, štruktúra. Hermeneutika tradícií v architektúre ortodoxného chrámu“. Druhou je monografický súbor monotematických publikácií, ktoré sa detailnejšie a rozvinutejšie zaoberajú predmetnou problematikou. Tretia je zas dvojdielnym súborom projektových a realizačných prác „Symbolická štruktúra sacrum v architektúre – myšlienka, projekt, realizácia“ spolu s opisnou časťou.

Z celkového pohľadu a detailnejšieho uvažovania, celú sústavu monografických prác tvoriacich predložené dielo je možné rozdeliť na päť častí.

**:: I. časť (kapitoly I - III)** – je pokusom o ukázanie postavenia tradície v aspekte konštruovania sakrálneho časopriestoru v pravosláví. Predstavuje charakteristické chápanie pojmov a opisných kategórií, formy aj samotnú metódu tradície sacrum, ako aj jej morfológiu a štruktúru. Venuje sa tiež pomocným pojmom a kategóriám ako napríklad: svätyňa, čas, priestor, časopriestor sviatku, symbol, archetyp, štruktúra, ako

kategórie, ktoré umožňujú relatívne komplexné zobrazenie tohto postavenia.

**:: II. časť (kapitoly IV - V)** – predstavuje proces kodifikácie a hermeneutickej interpretácie metódy tradície. Ide o pokus ukázania tradície v jej formálnych exemplifikáciách ako súboru navzájom skorelovaných prvkov (symbolov) a vzťahov medzi nimi (archetypov).

V tejto časti boli ukázané problémy starozákonnej typológie a genézy i evolúcie kresťanskej symboliky v architektúre svätyne. Boli kodifikované a interpretované symboly zásadné pre tradičnú štruktúru, ako napríklad: symbol svätyne ako „obraz celku“, symboly priestoru a podpriestoru, foriem a hraníc (prehradení, spojení a mobili), mikro- a makrokozmičné symboly, symboly javov, postáv a geometrických konfigurácií, symboly čísiel a číselných kódov. Boli skúmané z teologického aj kozmologického hľadiska.

Boli spomenuté a interpretované aj archetypy dôležité pre tradičnú štruktúru: diferenciálne archetypy, archetypy orientácie, koncentrácie, hierarchizácie, rytmizácie, symetrizácie, harmonizácie, syntézy a plnosti.

Tu vykonaná kodifikácia a hermeneutická interpretácia vymenovaných symbolov a architektonických archetypov stala sa základom pre tradičnú štruktúru archetypovo-symbolického ortodoxného chrámu. Táto časť bola ďalej rozvinutá v hermeneutickom a historickom výskume týkajúcom sa jednotlivých prvkov symbolickej štruktúry chrámu, predstavených v tematických detailnejších prácach. Sú relevantnou súčasťou celkového obrazu architektonickej tradície ortodoxnej cirkvi v úzkom spojení s ikonografickou tradíciou a príbuzným umením.

**:: III. časť (kapitola VI)** – je pokusom o modelové exemplárne predstavenie kritéria tradície v jej štruktúrnom poňatí, prostredníctvom priamej analýzy objektov súčasnej pravoslávnej architektúry v Poľsku. Boli tu analyzované najreprezentatívnejšie objekty architektúry, ktoré vznikli v rokoch 1945 – 1995 v regióne Podlasie. Slúžili ako experimentálny materiál na analýzu a verifikáciu predtým sformulovaných hypotéz.

Jedným z cieľov týchto analýz bolo stanovenie diagnózy ohľadne previazania tejto architektúry s tradíciou. I tu bol načrtnutý rad aspektov a záverov, ktoré relevantným spôsobom v problematike pokračujú, dopĺňajú ju, rozvíjajú a prehľbujú. Dostupná, vďaka kodifikovanej zbierke sakrálnych symbolov a archetypov a exemplifikovaná v množstve historicky prítomných štruktúrach, archetypovo-symbolická metóda transmisie tradícií, tu slúžila ako porovnávacie kritérium pri štruktúrnych analýzach objektov, ukazujúc zároveň samotnú metódu „fungovania“ tradícií.

**:: IV. časť** – je pokusom o porovnávaciu analýzu a zhodnotenie súčasnej sakrálnej architektúry pravoslávnej cirkvi ako i vybraných objektov súčasnej architektúry rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi, realizovaných v Poľsku po roku 1945.

Dôležitým predmetom výskumu, ktorým sa práca zaoberala, bol výskum konvertovanej povojnovej sakrálnnej architektúry. Výskum sa týkal chrámov na východných a juhovýchodných hraniciach Poľska, adaptovaných pre potreby rímskokatolíckej cirkvi a chrámov situovaných pri západných a severných hraniciach Poľska. I keď bol výskum smerovaný na porovnávaciu analýzu ideových, teologických a architektonických aspektov vystupovania konverzie, jeho základným cieľom bolo predstavenie podobenstiev a rozdielov medzi cirkevnými tradíciami obidvoch konfesíí. Táto časť bola tiež rozšírená o hľadanie spoločných symbolických štruktúr a o analýzu príkladov výmeny hodnôt medzi oboma kresťanskými cirkvami – pravoslávnu a rímskokatolíckou.

**V III. a IV.** časti bolo analyzovaných všetkých 116 sakrálnych objektov pravoslávnej cirkvi v Poľsku – novopostavené, konvertované alebo adaptované z laických budov, realizované alebo v stave realizácie po roku 1945 majúce status farských, monastyrských kostolov a cintorínskych kaplniek. Najreprezentatívnejšiu skupinu chrámov spomedzi všetkých v Poľsku novopostavených (56) boli podlaské kostoly v počte 45, a ďalej v poradí podkarpatské – 3 i dolnosliezské – 3, pomoranské – 1 a v centrálnom Poľsku – 2 svätyne. Ostatná časť objektov (62) boli to konverzie kostolov alebo adaptácie laických budov, z ktorých dolnosliezskych bolo – 24, varminko-mazurských – 18, pomoranských – 14 a chrámov v centrálnom Poľsku – 6.

**:: V. časť** – je pokusom experimentálneho použitia metódy paradosis. Tradície v procese transponovania tradičných archetypovo-symbolických štruktúr v priamych autorových projektových a realizačných aktivitách v oblasti sakrálnnej architektúry. V rokoch 1998 – 2008 bolo pripravených 30 architektonicko-urbanistických projektov a projekty architektúry interiérov a ich jednotlivých architektonických a architektonicko-ikonografických prvkov. Týkali sa architektúry sakrálnych, farských, monastyrských, cintorínskych a memoriálnych komplexov, chrámov, kaplniek, farských domov s kaplnkami, memoriálnych kiotov, malých monastyrských pustovní, ikonostasov. Boli tiež ekumenické chrámy, určené všetkým veriacim kresťanských cirkví. Vyhotovené boli tiež projekty objektov z kategórie duchovnej architektúry, okrem iného experimentálneho divadla *OPT Gardzienice*. Časť objektov, spomedzi tých 20 predstavených a analyzovaných bola už realizovaná alebo je v súčasnosti realizovaná.

**Tri posledné časti – III., IV. a V.** sú diagnózou kondície súčasnej sakrálnnej architektúry v Poľsku ako i pokusom o prognózu jej ďalšieho vývoja.

Výsledky teoretických aj empirických bádání predstavené v monografii, a najmä v nej vykonaná kodifikácia a hermenutická interpretácia symbolov, boli základom pre sformulovanie tzv. tradičnej archetypovo-symbolickej štruktúry pravoslávnej svätyne. Táto štruktúra predstavuje hlavnú metódu odovzdávania

(paradosis) tradície sacrum v architektúre pravoslávnej svätyne. Súčasne je aj zásadným kritériom jej kvalifikácie a hodnotenia. Svedčí tiež o tom, že archetypovo-symbolický jazyk výpovede ako systém architektonickej gramatiky v doméne sacrum, je do dnešného dňa základom umeleckej skúsenosti v umení konštruovania svätyne – v jej prechode od estetickej skúsenosti ku skúsenosti náboženskej.

Ako pravdivo konštatoval C. Lévi-Strauss: „...empirické bádanie podmieňuje dostupnosť k štruktúre“. Toto tvrdenie má svoje mimoriadne zdôvodnenie v prípade symbolických štruktúr sacrum v architektúre. Mali to ukázať projektové aktivity. Autor priznáva, že až proces projektovania, ktorého súčasťou sú zároveň diskurzívne aktivity, (ktorým predchádza metodologicky zorganizovaný výskumný proces), ako i intuitívne aktivity, teda kreatívna rozumová práca a umelecká práca, môžu bádateľovi sprístupniť tieto štruktúry – objaviť prítomnosť, pochopiť a pocítiť ich existenciu a dať mu verbálny a grafický výraz.

Práca sa nesnaží o celkový pohľad na tradíciu pravoslávnej cirkvi. Je skôr základom pre ďalšie, hlbšie hermeneutické štúdie tejto problematiky z aspektu funkcie a významu umeleckých foriem. Slúži ako východiskový bod pre tie vedecké výskumy, ktoré kladú dôraz predovšetkým na skúmanie tohto umenia – napokon, v súlade s jeho náboženským postavením – ako metódy a formy odovzdávania istých náboženských obsahov, umenia, ktoré nie je doplnením teológie, ale samo ňou je. Je to teológia architektúry svätyne. Je funkcionálna a pojmová a estetické hodnoty sú v nej podriadené potrebám liturgie a kultu, odovzdávaniu ideí, prenosu a zovšeobecňovaniu sakrálnych esencií a zásad.

Táto práca je určená, najmä, pre potrebu projektovania sakrálnnej architektúry, predovšetkým pre architektov a cirkevné duchovenstvo, tvorivo zaangažovaných do procesu vzniku a „posväcovania“ architektonického materiálu svätyne. Snaží sa tiež vyjsť v ústrety v súčasnosti už mnohokrát spomínanej potrebe vedeckej literatúry z oblasti kultúry kresťanského Východu. Táto potreba nevyvstáva výlučne z náboženského prostredia východnej pravoslávnej cirkvi a lokálneho spoločenstva pohraničia kultúr, ale vpisuje sa, podľa autorovho názoru, aj do dnešného všeobecného prúdu ekumenizmu, najmä v Poľsku, kde je tradícia koexistencie mnohých národov, kultúr a náboženstiev stále živá a produktívna.

**Dr. inž. Jerzy Uścińowicz**